

5. Бабий Н.А. Уголовное право Республики Беларусь: Общая часть : [конспект лекций] / Н.А. Бабий. – Минск : Тесей, 2000. – 288 с.
6. Ткачова О.В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.В. Ткачова. – Х., 2006. – 201 с.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України : [науково-практичний коментар] / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Одиссей, 2005. – 560 с.

УДК 343.3+351.741

КОМАРНИЦЬКИЙ М.М.

ПОНЯТТЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОТЕРПІЛИМ ВІД ЗЛОЧИНУ ГРОМАДСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКУ

У статті проведено аналіз поняття і кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину громадського обов'язку, розглянуто аспекти кримінально-правової охорони осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними громадського обов'язку, запропоновані зміни і доповнення до чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, посягання, потерпілий, громадський обов'язок, виконання обов'язку, близькі родичі.

В статті проведено аналіз поняття і уголовно-правового значення виконання потерпевшим от преступления общественного долга, рассмотрены аспекты уголовно-правовой охраны лиц и их близких родственников в связи с выполнением ими общественного долга, предложены изменения и дополнения в действующий Уголовный кодекс Украины.

Ключевые слова: уголовно-правовая охрана, посягательства, потерпевший, гражданский долг, выполнение долга, близкие родственники.

In the article the analysis of concepts and the criminal legal significance of the execution of the victims of the crime of public debt, the aspects of criminal-legal protection of the persons and their close relatives in connection with the exercise of public duty, and proposed changes and additions to the current Criminal code of Ukraine.

Key words: criminal legal protection, harassment, victim, civil duty, performance of the duties of close relatives.

Вступ. Тема зумовлена тим, що саме виконання особою свого громадського обов'язку та наділення її у зв'язку з цим певними повноваженнями обумовлює особливий кримінально-правовий захист указаної категорії осіб та їх близьких родичів як можливих потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого громадського обов'язку.

Постановка завдання. Питання поняття і кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину громадського обов'язку окремо в юридичній літературі не досліджувалося. У контексті розгляду цього питання як окремої складової при характеристиці зв'язку між посяганням на потерпілих від різних злочинів, зокрема, проти життя та здоров'я особи, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи об'єднань громадян, проти правосуддя у зв'язку з виконанням особою громадського обов'язку частково здійснено у роботах М. Бажанова, В. Борисова, С. Бородіна, О. Донченко, М. Загороднікова, О. Мандро, І. Мі-

шук, В. Навроцького, А. Наумова, В. Осадчого, В. Сташиса, С. Шапченко, С. Яценко та інших науковців. Проте, попри наявність значної кількості наукових напрацювань, поняття і кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину громадського обов'язку, залишається не дослідженим, а в юридичній літературі вказані питання висвітлені недостатньо.

Метою даної статті є встановлення та аналіз поняття і кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину громадського обов'язку.

Результати дослідження. З наявної юридичної літератури випливає, що виконання громадського обов'язку розуміється досить широко. Разом з тим, у літературі справедливо відзначається, що поширене у теорії та на практиці тлумачення поняття «виконання громадського обов'язку» відповідає духу закону та не узгоджується з його буквою [1, с. 11].

Загалом, громадські обов'язки – це обов'язки, які виконуються добровільно, без оплати, на користь усієї громади, суспільства чи певної групи людей, колективу. В українському кримінальному праві по суті загальновизнаною є думка про те, що виконання громадських обов'язків – це вчинення дій в інтересах держави, суспільства чи інших осіб (припинення правопорушень, повідомлення органів влади про вчинений злочин або готування до нього тощо) [2, с. 47]. Ознаками дії, які відносяться до виконання громадського обов'язку можна вважати: вони є соціально значущими; не стосуються особистих прав та інтересів особи; виконуються безоплатно; виконуються за власною ініціативою потерпілого.

Виконання громадського обов'язку можна розділити на три категорії: а) виконання спеціально покладених обов'язків на громадських засадах; б) вчинення інших дій з власної ініціативи, за умови їх правомірності та суспільної користі; в) вчинення суспільно корисних дій внаслідок виконання правового обов'язку (потерпілий, свідок).

У першому випадку потрібно розуміти дії, виконання яких впливає з обов'язків у зв'язку з участю потерпілого у діяльності громадських об'єднань і організацій. Прикладом тут може бути участь потерпілого у діяльності громадської самооборони, громадських організаціях сприяння органам поліції, участь у роботі якої-небудь громадської комісії і т. і.

Щодо другої категорії виконання потерпілим громадського обов'язку можна зазначити, що вчинення суспільно корисних дій – це вчинення будь-яких правомірних та суспільно корисних дій з власної ініціативи. Прикладом може бути припинення хуліганських дій пересічним громадянином.

До третьої групи осіб відносяться особи, які виконують свій правовий обов'язок. Такими є, наприклад, потерпілий і свідок. Їх дії значно відрізняються від інших, оскільки вони є не добровільними, а наслідком правового статусу та правових обов'язків цих осіб.

Умова, що відноситься до всіх виділених груп – це правомірність дій потерпілого. Таким чином, на наш погляд, сутність змісту поняття виконання громадського обов'язку полягає у вчиненні суспільно корисних дій як в інтересах суспільства, так і в інтересах окремих осіб.

Загалом, дії, що розцінюються як виконання громадського обов'язку потерпілим від злочину, так або інакше, пов'язані з боротьбою зі злочинністю або сприянням правоохоронним органам. І у деяких авторів це викликає міркування про те, що інші дії (наприклад, спроби впливу на недобросовісних працівників у складі трудового колективу, критика діяльності окремих осіб й т. і.), не пов'язані з такою діяльністю, не відносяться до виконання громадянином громадського обов'язку. Такі критичні зауваження щодо широкого тлумачення громадського обов'язку приводить М.Г. Іванов, який стверджує, що пропонуване широке розуміння громадського обов'язку не впливає із самого цього поняття. Громадським обов'язком може бути лише такий обов'язок, який покладається на громадянина Конституцією або нормативними документами громадських організацій, оскільки обов'язок завжди визначається як імператив: безумовна необхідність виконання покладених на особу обов'язків. Він звертає увагу на те, що широке розуміння громадського обов'язку ґрунтується на старих конституційних положеннях, де в якості громадського обов'язку дійсно проголошувався обов'язок громадянина всіляко сприяти суспільному добробуту [3, с. 84].

Видається, що наведені аргументи не є переконливими, оскільки складовою громадського обов'язку є моральний обов'язок, а моральним є те, що здійснюється в інтересах інших людей та суспільства. Дії громадянина, що здійснюються в інтересах інших осіб або суспільства, повинні стимулюватися суспільством та державою. Суспільство ж повинно бути зацікавлене у суспільно корисній поведінці своїх громадян. Тому, на наш погляд, широке розуміння громадського обов'язку є вірним і підвищена відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з виконанням подібних суспільно корисних дій є обґрунтованою.

Ще одним автором, який поділяє позицію М.Г. Іванова і вважає широке розуміння громадського обов'язку невірним, є А.М. Красіков. Він висловлює думку, що деякі теоретики вкладають у поняття «громадський обов'язок» радянський правовий зміст; він також посилається на раніше чинну Конституцію, яка містить обов'язок громадянина всіма способами сприяти суспільному добробуту. Далі автор приходиться до наступного висновку – оскільки чинна Конституція таких вимог не містить, то вбивство, вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим громадського обов'язку, не повинно входити у розділ про злочини проти життя та здоров'я особи [4, с. 63].

Закон, у тому числі й кримінальний, ґрунтується на принципах моралі, моральності та справедливості. Наявним нормам моралі та моральності зовсім не обов'язково бути закріплені в Конституції. Тому з позицією А.М. Красікова ми погодитися не можемо. Злочин, вчинений у зв'язку з суспільно корисними діями потерпілого має спричинити підвищену відповідальність, оскільки, на нашу думку, він є не просто злочином, а діянням, що посягає на норми моралі та моральності суспільства в цілому.

Видається, що позиція зазначених авторів, які виступають проти широкого тлумачення поняття громадського обов'язку, здатна негативно вплинути на правозастосовну діяльність та створити перешкоди для виконання громадянами суспільно корисних дій. Пропоноване ними тлумачення здатне спричинити недостатній законодавчий захист соціально схваленої державою і суспільством поведінки громадянина. І, навпаки, запропонований ними підхід буде корисним тільки злочинності, оскільки діяння не будуть утворювати кваліфікованого виду злочину, а особи, які діють в інтересах суспільства або окремих осіб, не отримують необхідного державного захисту.

Надалі потрібно звернути увагу на види діяльності, що відносяться до громадської, відповідно до запропонованої вище класифікації та особливості їх кримінально-правової охорони.

До першої категорії можна віднести діяльність осіб у різних громадських об'єднаннях, діяльність яких не суперечить законодавству України. У відповідності з частиною 1 статті 1 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI (з наступними змінами) під громадським об'єднанням розуміється добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав та свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів [5].

Таким чином, до громадських об'єднань можна віднести молодіжні та дитячі громадські об'єднання, різні благодійні організації (об'єднання) та фонди, релігійні об'єднання, групи та організації, професійні спілки, а також політичні партії та інші некомерційні організації. До цієї ж категорії відносяться і інші об'єднання (організації), діяльність яких полягає у сприянні різним державним органам та відомствам.

Діяльність осіб, що здійснюється у зв'язку з участю у таких громадських об'єднаннях, є виконанням громадського обов'язку, оскільки участь у таких організаціях передбачає виконання спеціально покладених обов'язків в інтересах суспільства (тобто його частини, яка організувала дане громадське об'єднання) або окремих осіб. Тут може виникнути питання про віднесення такої діяльності або до службової, або до громадської.

У літературі висловлюється думка, що діяльність, яка виконується у рамках громадської організації (об'єднання), є службовою [6, с. 215]. На наш погляд дана думка вірна лише частково. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу положень частин 3 та 4 статті 18 КК України – службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій.

Все сказане відноситься до визначення поняття громадського обов'язку потерпілого від злочину у нормах Особливої частини КК, що встановлюють відповідальність за злочини проти життя особи (стаття 115 КК), а також однієї з обставин, що обтяжують покарання, тобто пункт 4 частини 1 статті 67 КК. Але на цьому кримінально-правова охорона правомірної суспільно корисної діяльності не закінчується. Кримінальний закон передбачає ряд спеціальних норм, спрямованих на охорону окремих осіб і виконуваної ними діяльності, але в більш вузькому плані – стаття 112, частина 2 статей 163, 170, 342, 346, 348, 349, 350, 352 КК.

Наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча (стаття 112 КК) є спеціальною нормою стосовно до пункту 8 частини 2 статті 115 КК і передбачає іншу категорію потерпілих.

Цей злочин має два об'єкти: основний безпосередній – національну безпеку України та додатковий – життя людини. Тим самим підкреслюється політичний характер громадської діяльності потерпілого від даного діяння. В якості потерпілого у нормі статті вказано «громадський діяч» і відразу чітко визначено перелік осіб, які відносяться до цієї категорії – керівники політичної партії. Отже, потерпілим може бути тільки особа, яка керує політичною партією. Поза увагою тут залишаються керівники інших громадських об'єднань (професійних, релігійних тощо), а також широко відомі, впливові у суспільстві представники культури, науки та засобів масової інформації. І це є недоліком цієї кримінально-правової норми.

Друга категорія діяльності, що охоплюється поняттям виконання громадського обов'язку, на відміну від першої, не регулюється законодавчими актами і являє собою дії особи, що вчиняються з власної ініціативи, спрямовані на користь суспільства або окремих осіб – припинення правопорушень, повідомлення органам влади про вчинений злочин або готування до нього, про місцеперебування особи, розшукуваної у зв'язку з вчиненням правопорушень, а також інші дії, здатні викликати у винного мотив помсти або мету перешкодити суспільно корисній поведінці потерпілого, якими є, наприклад, критичні виступи на адресу деяких осіб, діяльність обраних на певні громадські посади осіб, і безліч інших видів суспільної діяльності, не пов'язаної з участю у громадських організаціях або об'єднаннях. Так, дана обставина включена законодавцем у кваліфікований вид хуліганства (хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії (частина 3 статті 296 КК). У цьому випадку, крім представників влади та осіб, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку, потерпілими можуть бути й інші особи, які припиняють порушення громадського порядку. Вчинення таких дій є виконанням особою громадського обов'язку.

Третя категорія діяльності, на відміну від другої категорії не здійснюється за власною ініціативою, а є наслідком виконання особою правового обов'язку, оскільки у разі його недотримання можливе настання кримінальної відповідальності, що істотно відрізняє такий вид дій від інших. Дані особи є об'єктом охорони наступних кримінально-правових норм: статті 373 КК (відповідальність за примушування давати показання), стаття 386 КК (відповідальність за перешкоджання з'явленню свідка чи потерпілого до суду, органів досудового розслідування або примушування їх до відмови від давання показань), стаття 380 КК (відповідальність за невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист), стаття 381 КК (відповідальність за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист). Перераховані норми спрямовані на захист цих осіб від посягань, у зв'язку з їх участю у попередньому розслідуванні або судовому розгляді. Однак, на нашу думку, давання свідком чи потерпілим показань, які викривають особу у вчиненні злочину, як виконання громадського обов'язку за своєю суттю відрізняється, наприклад, від припинення правопорушень, повідомлення органам влади про вчинений або підготовлюваний злочин, або про місцеперебування особи, яка розшукується у зв'язку з вчиненням правопорушень, оскільки такого роду дії є добровільними, а давання свідком чи потерпілим показань, які викривають особу у вчиненні злочину, насамперед є правовим обов'язком. І у разі відмови (стаття 385 КК) або дачі свідомо неправдивих показань (стаття 384 КК) настає кримінальна відповідальність, і це відрізняє такого роду дії від добровільних, що здійснюються у силу виховання чи моральних принципів. Однак, попри те, що давання свідком чи потерпілим показань є не тільки громадським обов'язком, але і правовим, потрібно визнати вірним віднесення таких дій до виконання особою громадського обов'язку, оскільки спеціальних норм за заподіяння шкоди життю і здоров'ю даних осіб, у зв'язку з виконанням ними свого правового обов'язку, законодавцем не передбачено, а необхідність існування такої відповідальності очевидна. Саме ці аргументи і дозволяють нам виділяти свідка та потерпілого в окрему групу осіб, які виконують громадський обов'язок.

На закінчення наведемо дані проведеного нами дослідження, яке дозволило виявити певні особливості злочинів проти осіб у зв'язку з виконанням ними свого громадського обов'язку. Так, серед норм, що передбачають відповідальність за посягання осіб у зв'язку з виконанням службового або громадського обов'язку, від загальної кількості вивчених кримінальних проваджень (справ) на частку злочинів проти життя та здоров'я особи припадає 9%. У 26% випадків посягання спрямовані на потерпілого у зв'язку з виконанням ним громадського обов'язку. У всіх цих випадках громадський обов'язок, що виконується потерпілим, полягав у припиненні правопорушень при різних обставинах. Тобто такого роду дії відносяться до вчинення інших дій з власної ініціативи, за умови їх суспільної користі або користі для окремих осіб. На жаль, виявити випадки виконання потерпілим спеціально покладених обов'язків на громадських засадах не вдалося.

Між тим, як кваліфікуюча ознака «виконання громадського обов'язку» використовується тільки у пункті 8 частини 2 статті 115 КК. З огляду на суттєві відмінності в обсязі кримінальної відповідальності за злочини, де досліджувана ознака є елементом складу злочину і враховується при призначенні покарання, пропонуємо ввести кваліфікуючу ознаку «у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку», що допоможе більш об'єктивно (точно) оцінити суспільну небезпечність подібних злочинних діянь у наступні статті КК: 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), 125 (умисне легке тілесне ушкодження), 126 (побої і мордування), 127 (катування), 129 (погроза вбивством).

У випадках, передбачених частиною 3 статті 296 КК, на виконання потерпілим громадського обов'язку, тобто припинення порушення громадського порядку, припадає 13% від загального числа досліджених кримінальних проваджень (справ).

Викладені міркування, пов'язані з аналізом використовуваної законом про кримінальну відповідальність категорії «громадський обов'язок», дозволяють сформулювати наступні висновки.

Поняття виконання потерпілим від злочину громадського обов'язку має цілком конкретне значення. Під ним потрібно розуміти виконання особою як спеціально покладених громадських обов'язків, так і інших правомірних суспільно корисних дій, спрямованих на забезпечення інтересів суспільства або окремих осіб. У цілому, для його встановлення в кожному конкретному випадку необхідно звернення до норм не тільки кримінального законодавства.

У свою чергу, роль розглянутої обставини у нормах кримінального законодавства, ділиться на три групи – основний склад, кваліфікуюча ознака, обставина, що обтяжує покарання.

Висновки. Дії особи, що входять до поняття «громадського обов'язку», можна класифікувати на три групи: 1) виконання спеціально покладених обов'язків на громадських засадах; 2) вчинення будь-яких дій з власної ініціативи, за умови їх правомірності та суспільної користі; 3) вчинення суспільно корисних дій внаслідок виконання правового обов'язку. Самі кримінально-правові норми про відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними громадського обов'язку потрібно класифікувати у залежності від форми громадського обов'язку особи, передбаченого ними: 1) встановлюють відповідальність за будь-яку з форм виконання громадського обов'язку; 2) встановлюють відповідальність за окремі види громадського обов'язку (діяльності) особи. Таке розмаїття норм свідчить про досить широке законодавче використання даного поняття, що, у свою чергу, визначає його значущість для кримінального права в цілому.

Список використаних джерел:

1. Мамчур В.М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи або її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / В.М. Мамчур. – К., 2002. – 20 с.
2. Навроцький В.О. Поняття і кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину громадського або службового обов'язку / В.О. Навроцький // Держава та регіони. – Серія : Право. – 2009. – № 2. – С. 45–48.
3. Иванов Н.Г. Уголовное право России. Общая и Особенная части : [учебник] / Н.Г. Иванов. – СПб : Экзамен, 2003. – 343 с.
4. Красиков А.Н. Ответственность за убийство по российскому уголовному праву / А.Н. Красиков. – Саратов : Саратовский университет, 1999. – 124 с.
5. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [Х.М. Ахметшин, А.Е. Беляев и др.]; отв. ред. В.И. Радченко ; науч. ред. А.С. Михлин. – М. : СПАРК, 2000. – 862 с.